

VLADIMIR PROPP'UN BİÇİMBİLİMSEL YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE BİR KELOĞLAN MASALININ İNCELENMESİ

Şeyda Özçalışkan
Clark University

1. Giriş

Anlatı analizi dilbilim, psikoloji, edebiyat, antropoloji gibi pek çok disiplinin araştırma alanı olmuştur. Bu geniş erimli uygulama alanı, metinlerin yapısını incelemeyi amaçlayan pek çok sayıda teorinin ya da Culler'in (1975) deyişiyle "üst-dilin" gelişmesine neden olmuştur. Bu teorilerin her biri kendine özgü terminolojisi, anlatı birimlerini tanımlaması ve kendi bütünlüğü ile, her metnin incelenebileceği, kendi içinde kendine yeter bir sistem haline gelmiştir.

Bu makalede bu üst-dillerden biri olan Vladimir Propp'un biçimbilimsel analiz yöntemi üzerinde durulmaktadır. İki bölümden oluşan makalede, ilk bölüm Propp'un analiz yöntemine bir giriş niteliğindedir. İkinci bölüm ise bu yöntemi kullanarak bir Keloğlan masalının incelenmesini içermektedir. Ele alınan temel soru ise şudur? "Propp'un Rus masalının analizine dayanarak elde ettiği model farklı kültürlerin masallarına ne derecede uygulanabilmektedir?"

2. Propp'un Analiz Yöntemi

Anlatı analizinde yapısalcı yaklaşım dizimsel (syntagmatic) ve dizisel (paradigmatic) olmak üzere iki yoldan birini izler. Dizimsel yaklaşım, metnin formal yapısını, metin içindeki öğelerin kronolojik bir düzende dizilişine bakarak inceler. Diğer yandan dizisel yaklaşım, metindeki bazı öğeleri ayırıp bunları analitik bir şemada biraraya getirerek metnin yapısını inceler. (Dundes, 196 in Propp, 1994). Dizimsel yaklaşım kurgu yapısını teleolojik olarak kavramsallaştırır. Culler'in (1975) öne sürdüğü üzere, bir metnin herhangi bir okuması eylemden dizilişe (ya da kurguya) bir hareket izler, ve bu da kurgu birimlerinin geriye-dönük (retrospective) olarak tanımlanmasını gerektirir. Araştırmacıya düşen ise okuyucunun bu dizilişi nasıl adlandırdığı ve anladığını ortaya çıkarabilmek için bu üst-dili yeniden kurmaktır. Bu yaklaşımda, okuyucunun bir eylemin anlamını kavrayabilmesi için bu eylemin sonuçlarını ve metin içindeki yerini ayırd edebilmesi gerekir. Kurgu yapısının teleolojik bir biçimde kavramsallaştırılması kurgu birimlerinin de geriye-dönük bir biçimde tanımlanmasını gerektirir. Ve Propp'un yöntemi de böylesi bir teleolojik anlayışa dayanır. Propp bilimsel bir yaklaşım için doğru sınıflandırmayı en başta gelen adımlardan biri olarak tanımlar, ve bu nedenle morfoloji, yani biçimbilim üzerinde durur. Propp'a göre bir metni parçalarına ayırıp, tüm bu

parçaları tanımlamadan; parçaların kendi aralarındaki ve bir bütün olarak metinle ilişkilerini tanılamadan her hangi bir karşılaştırma çalışma yapmak olanaklı değildir.

Herhangi bir masalda, masal kişilerinin sayıları masaldaki işlevlerin sayısıyla karşılaştırıldığında, işlev sayısının kişilere oranla çok az olduğu görülür. Bu Propp'a göre masalın ikili niteliğini gösterir: " Bir yanda, olağanüstü çeşitliliği, son derece renkli görünümü; öbür yanda, olağanüstü sayılabilecek tekbiçimliliği, tekdüzeliği. " Propp, 1994, p.21, c-s. 30-31) *

Propp " masal kişilerinin işlevlerini" masalın temel öğesi olarak ele alır. ve işlevi; " ... bir kişinin olay örgüsünün akışı içinde taşıdığı anlam açısından betimlenmiş eylemi " olarak tanımlar (Propp, 1994, s.21; c-s.31). Kişilerin işlevleriyle ilişkili olarak Propp iki ana çıkarsamada bulunur: İşlevler onları yerine getiren kişilerden bağımsız olarak tanımlanmalıdır. ve bir eylem anlatının akışı içindeki konumuna göre tanımlanmalıdır. Yüz Rus masalını inceleyen Propp aşağıdaki 31 işlevi tanımlar?

1. Aileden biri uzaklaşır.
2. Kahraman bir yasakla karşılaşır.
3. Yasak çiğnenir.
4. Saldırgan bilgi edinmeye çalışır.
5. Saldırgan kurbanıyla ilgili bilgi toplar.
6. Saldırgan, kurbanını ya da servetini ele geçirmek için, onu aldatmayı dener.
7. Kurban aldanır ve böylece istemeyerek dışmanına yardım etmiş olur.
8. Saldırgan aileden birine zarar verir.
- 8a. Aileden birinin bir eksiği vardır; aileden biri birşeyi elde etmek ister.
9. Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır, bir dilek ya da bir buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gider.
10. Arayıcı-kahraman eyleme gemeyi kabul eder ya da eyleme geçmeye karar verir.
11. Kahraman evinden ayrılır.
12. Kahraman büyülü bir nesneyi ya da yardımcıyı edinmesini sağlayan bir sınama, bir sorgalama, bir saldırı, vb. ile karşılaşır.
13. Kahraman ilerde kendisine bağışta bulunacak kişinin eylemlerine tepki gösterir.
14. Büyülü nesne kahramana verilir.

* (Propp'un Morphology of the Folktale, kitabından yapılan alıntıların Türkçesi Mehmet ve Sema Rıfat'ın Masalın Biçimbilimi isimli çevirisinden değiştirilmeden alınmiştır. Çevirideki alıntının sayfa numarası " c-s." olarak verilmiştir.

15. Kahraman, aradığı nesnenin bulunduğu yere ulaştırılır, kendisine kılavuzluk edilir ya da götürülür.
16. Kahraman ve saldırgan, bir çatışmada karşı karşı gelir.
17. Kahraman özel bir işaret edinir.
18. Saldırgan yenik düşer.
19. Başlangıçtaki kötülük giderilir.
20. Kahraman geri döner.
21. Kahraman izlenir.
22. Kahramanın yardımına koşulur.
23. Kahraman kimliğini gizleyerek kendi ülkesine ya da bir başka ülkeye varır.
24. Düzmece bir kahraman asılsız savlar ileri sürer.
25. Kahramana güç bir iř önerilir.
26. Güç iř yerine getirilir.
27. Kahraman tanınır.
28. Düzmece kahramanın, saldırganın ya da kötünün gerçek kimliği ortaya çıkar.
29. Kahraman yeni bir görünüm kazanır.
30. Düzmece kahraman ya da saldırgan cezalandırılır.
31. Kahraman evlenir ve tahta çıkar.

(Propp, 1994, s.26-63; c-s. 36-70)

Propp masal kişilerinin işlevleri arasında mantıksal bir ilişki olduğunu ileri sürer. Öyle ki, bir işleve diğerinden mantıksal bir gereklilikle gelişir, ve tüm işlevler tek bir eksen üzerinde yer alır. Propp incelemelerine dayanarak elde ettiği sonuçları dört başlık altında özetler:

1. Kişiler kim olursa olsun ve işlevler nasıl gerçekteştirilse gerçekteştirilsin, masalın değişmez, sürekli öğeleri, kişilerin işlevleridir. Işlevler masalın temel oluşturucu bölümleridir.
2. Olağanüstü masalın içerdii işlevlerin sayısı sınırlıdır.
3. Işlevlerin dizilişi her zaman aynıdır.
4. Bütün olağanüstü masallar yapıları açasından aynı türe bağlanırlar.

(Propp, 1994, s.21-23; c-s. 31-33)

Propp'un üzerinde durduğu diğer konulardan biri ise işlevlerin masal kişileri arasındaki dağılımıdır. Pek çok işlev belli alanlarda biraraya gelirler ve bu alanlar aynı zamanda farklı masal kişilerinin eylem alanlarına karşılık gelir. Propp yedi eylem alanı tanımlar:

1. Saldırgan'ın eylem alanı
2. Bağışçı'nın eylem alanı
3. Yardımcı'nın eylem alanı
4. Prenses'in (aranan kişi) ve babasının eylem alanı
5. Gönderenin eylem alanı
6. Kahraman'ın eylem alanı
7. Düzmece kahramanın eylem alanı

(Propp, 1994, s. 79-80; c-s. 83-84)

Eylem alanları bağlamında, eylemlerin masal kişilerinin arasında dağılımıyla ilgili olarak Propp üç olasılık öne sürer:

1. Eylem alanı doğrudan doğruya kişiye uygun düşer.
2. Bir kişi birçok eylem alanı kaplar.
3. Karşıt durum: Bir eylem alanı birçok kişi arasında dağılır.

(Propp, 1994, s.80-81; c-s. 84-85)

Propp'a göre masal kişilerinin duyguları ve istekleri eylemin akışı içinde hiçbir rol taşımaz.

Özetlersek, Propp'un amacı bir anlatı türü olan masal için bir gramer oluşturmak üzerineydi. Bu amacı gerçekleştirmek için Propp metinde yer alan sabit ve değişken öğeleri birbirinden ayıştırdı, ve işlev olarak adlandırdığı sabit öğeleri analizinin merkezine yerleştirdi. Bu işlevler belli bir sayıda (tam 31 tane) ve herbiri diğerini mantıksal ve artistik bir gereklilikle, aynı anlatı düzlemi üzerinde, izliyordu. Metinde işlevler, çiftler halinde (yasaklama-yasağın çiğnenmesi), diziler halinde (kötülük-yardım çağırısı-kaşı eylemde bulunma karar-aveden ayrılma), ya da tek tek yer alarak masalın değişmez sistemini oluşturuyordu.

Propp'un çalışması pek çok araştırma için çıkış noktası ve temel oluşturmakla birlikte çoğu yönden de eleştiriye uğramıştır. Bu eleştirilerin en önemlilerinden biri Levi-Strauss'dan gelmektedir. Levi-Strauss (1993) Propp'un Formalist yaklaşımını, içeriği gözardı edip sadece biçim üzerinde durduğu için eleştirmektedir. Levi-Strauss'a göre " Formalizm nesnesini yok etmiştir" (1993, s. 180) ve Propp'tan sonra artık masallar değil, tek bir masal sözkonusu olmuştur:

Analizin kanıtı sentezdir. Eğer sentez olanaksız gözükürse, bu analizin eksik olmasından kaynaklanır. Formalizmin uygunsuzluğuna en güçlü kanıt başlangıç noktasını oluşturan deneysel içeriği yeniden kuramamasıdır (Levi-Strauss, 1993, s.181).

Değişik bir yaklaşımla, Claude Bremond (in Todorov, 1987) ise Propp'un iki farklı eylemle aynı eylemin iki bakış açısından sunulmasını birbirine karıştırdığını ileri sürer. Bremond (in Scholes, 1974) anlatı analizi biriminin işlev yerine diziliş olması gerektiğini ileri sürer. Ona göre en küçük (atomik) diziliş bir

olasılığın gerçekleştiği ve bu gerçekleşmenin başarı ya da başarısızlıkla sonuçlandığı bir üçlüden oluşur. Levi-Strauss (1993) aynı zamanda Propp'un tanımladığı 31 işlevden bazılarının bir takım dönüşümler sonucu anlatının değişik yerlerinde yeniden beliren, tek bir işleve indirgenebileceğini ileri sürer. Böyle düşünülürse Propp'un tanımladığı bazı işlevler tek bir işlevin birden fazla dönüşüme uğramış şekli olur. Benzer olarak, Todorov (1987) Propp'un dizimsel yaklaşımını sabit ve değişken öğeleri birbirinden ayırtedememesi yüzünden eleştirir.

Propp'un analiz yöntemi eleştirilerden uzak olmasa da, yayınlandığı günden bugüne dek çok sayıda çalışmanın referans noktası olmuştur.

3. Masalın Analizi (**)

Başlangıç Durumu

Başlangıç durumunu Anadolu masallarında çok sık görülen bildik bir giriş oluşturuyor:

Bir varmış, bir yokmuş. Tanrının kulu çokmuş. Çok yemesi, çok demesi günahmış. Memleketin birinde, vaktin bir zamanında, bir Keloğlan'la bir ninesi varmış.

Masal bir tekerlemeyle başlıyor. Tekerlemeyi ise masal kişilerini tanıtan bir cümle izliyor. Propp başlangıç durumunu bir işlev olarak ele almamakla birlikte, bunun önemli bir biçimsel öge olduğunu ileri sürer. Başlangıç durumunun hemen ardından işlevler geliyor.

İşlev 1: Aileden biri evden uzaklaşır

Bu masalda evden uzaklaşma açık bir şekilde belirtilmiyor. Buna rağmen, bu uzaklaşmayı metinde verilene bakarak çıkarabiliyoruz. Biliyoruz ki Keloğlan büyükannesiyile yaşamakta. *Buradan ne gibi bir sonuca varabiliriz? Bir olasılık - ki bu ayın zamanda en güçlü olanı, Keloğlan'ın anne ve babasının ölmüş olması. Böylece, metinde yoğunlaştırılmış ya da zorlamalı bir evden uzaklaşma sözkonusu, çünkü Propp'a göre; " Ana-babanın ölümü, uzaklaşmanın zorlamalı bir biçimini simgeler" (Propp, 1994, s.26, c-s. 36).*

İşlev 2: Kahraman bir yasakla karşılaşır

** İncelenen masalın tüm metni ekte verilmektedir.

Metinde başlangıç durumundan hemen sonra, Keloğlan'ın tembelliği ve büyükannesinin bununla ilgili duyguları anlatılıyor:

Bu Keloğlan yerinden kıpırdamaz, evden çıkmaz, hiç de çalışmazmış. Elinde maşa, mangaldaki külleri eşeler, sedire yaslanıp mindere yan pala oturur, kediler gibi mır mır mırlanır, uyuklar dururmuş. Ninesi bunun halinden aciz kalıp, ocağı yakmaya, çorbayı pişirip kotarmaya yetişemez olmuş. Sonunda bin masihat, şu kadar temsili söz, hem de yalvarıp yakarmadan sonra...

Burada yasaklama öneri ya da öğüt biçiminde sunuluyor. Propp böylesi bir yasaklamayı tersine çevrilmiş biçimde (inverted form) bir yasaklama olarak tanımlar. Büyükanne Keloğlan'ın davranışını değiştirmek için onunla konuşup ona öğüt veriyor. Metinde, ncelikle Keloğlan'ın olumsuz tavrıyla karşılaşıyoruz, öneri/öğüt biçimindeki yasaklama ise bundan sonra geliyor.

İşlev 3: Yasak iğnenir

Okuyucu hem yasaklamadan hem de yasağın iğnenmesinden aynı cümlede haberdar ediliyor, ve yine yasağın çiğnenmesi kapalı bir biçimde anlatılıyor. Okuyucunun yasağın çiğnenmesini yasağın sonucuna bakarak anlaması gerekiyor.

Sonunda bin nasihat, şu kadar temsili söz, hem de yalvarıp yakarmadan sonra, canına yetmiş de sopayı kapmış, bu Keloğlan'ı evden kovalamış.

Büyükanne Keloğlan'ın tembelliğinden usanır. Onunla konuşmaya, ona öğüt vermeye çalışır, ama bu da hiç bir işe yaramaz. Keloğlan'ın davranışında olumlu yönde hiç bir değişiklik görülmez. Burada yasağın çiğnenmesinin aldığı biçim, Keloğlan'ın davranışında herhangi bir değişiklik yapmaya karşı koyuşu oluyor, ve yasağın çiğnenmiş olduğu okuyucu için oldukça açık; çünkü Keloğlan ğt biçiminde ortaya çıkan bu yasağa uymadığı için evden kovuluyor.

Metinde nc işlevin ardından aradaki işlevleri atlayarak dokuzuncu işleve bir sıçrama görüyoruz. Bunun nedeni ise, bu noktada masalda hiçbir "saldırđan"ın ortaya çıkmamış olması.

İşlev 9: Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır, bir dilek ya da bir buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gider.

"... sopayı kapmış, bu Keloğlan'ı evden kovalamış."

Masalın kahramanı Keloğlan direkt olarak evden gönderiliyor. Propp'a göre gönderilme bir rica ya da bir emir biçiminde olabilir; ve bu ikincisi zaman zaman tehdit de içerir. Nitetim, metinde bu tehdit çok açık olarak belirtilmiş. Büyükanne elinde bir sopayla kapıda durur ve Keloğlan'ı bununla tehdit eder. Ve Keloğlan da bu tehdiye işaret eder;

Keloğlandır, bakmış olacak gibi değil, nenesi elinde sopayla kapıya dikilmiş kas kas gerilmiş.

Evden kovulmayla sonuçlanan bu tehdit Keloğlan'ın bir kurban-kahraman olduğunu gösterir. Propp'un da dediği gibi;

Bir genç kız ya da bir küçük çocuk kaçırlır ya da kovulursa ve masal geride kalanlarla ilgilenmeyip bunları anlatırsa, masalın kahramanı kaçırılmış ya da kovulmuş olan genç kız ya da küçük çocuktur. Bu masalarda arayıcı yoktur; başlıca kişi de kurban-kahraman diye adlandırılabilir... Arayıcı kahraman gidişi, ... kurban kahramanın gidişinden de farklıdır. Birincisinin amacı bir arayıştır, ikincisiyse, araştırma amacı olmaksızın yola çıkarken kendisini her çeşit serüven beklemektedir ... sözgelimi bir genç kız ya da oğlan) evden kovulur ve hiç kimse onu aramaya çıkmazsa, anlatı kurban kahramanın gidişini ve serüvenlerini izler (Propp, 1994, s.36; c-s. 45,47).

Böylece, anlatının bundan sonraki akışını belirleyecek olan kurban-kahramanın kaderiyle başbaşa bırakılmış oluyoruz.

İşlev 11: Kahraman evinden ayrılır

(Keloğlan) kendine avludan bir tahta kılıç yontmuş, düşmüş yollara, yürümüş yokuşlara.

Propp kurban-kahraman ile arayıcı-kahraman'ın evden ayrılışları arasında bir ayrım yapar. Arayıcı-kahramanların bir amacı vardır: Aramak. Diğer yandan, masalımızın kahramanının da dahil olduğu kurban-kahramanların böyle bir amacı yoktur. Kurban-kahramanların yer aldığı masalarda anlatının akisine kahramanı bekleyen maceralar belirler. Nitekim, metinde ilerledikçe macerayla belirlenmiş bu akışı göreceğiz.

Propp'a göre anlatıdaki bu nokta yeni bir masal kişinin ortaya çıktığı yerdir. Bu kişi başışıcı, ya da yardımcıdır. Ancak bu masalda okuyucuya hiç bir başışıcı ya da yardımcı tanıştırılmıyor. Bunun yerine, bu noktada, masalın alanına saldırganların girdiğini görüyoruz. Bu Propp'un ileri sürdüğü masaldaki işlev

dizisine ters düşüyor. Propp'a göre "İşlevlerin diziliş i hep aynıdır (s.22) ve belli işlevlerin olmaması kalan işlevlerin sırasını değ iştirmez.

Ancak, bu masaldaki anlatı akışı işlevlerin diziliş inde bir farklılığ a neden oluyor. Kahramanın evden ayrılmasından sonra bir bağ işcinin tanıtılmaması ve saldırganın metinde daha ileri bir yerde ortaya çıkması işlevlerin sırasında bir farklılığ a neden oluyor. 11. işlevin ardından saldırganın ortaya çıkmasıyla birlikte saldırganın kurbanını aldatma girişimini içeren altıncı işleve geri dönüyoruz.

Bu geriye dönüşün yanı sıra iki yeni işlevle karşılaş ıyoruz: (1) Kahraman saldırganı aldatmaya çalışır, (2) Saldırgan aldanır. Bu oldukça ilginç; çünkü burada iki taraflı bir aldatmaya çalışma görüyoruz. Aynı zamanda, hem kahraman hem de saldırgan birbirlerini aldatmaya çalış ıyorlar, ve Propp'un öne sürdüğ ünün tersine aldanan kahraman değ il saldırgan oluyor. Ben bu iki yeni işlevi 6a ve 7a olarak adlandıracağ ım. Böylece Propp'un tanımladığı altıncı işlevi de eklersek bu masalda aldatma üzerine üç işlev yer alıyor:

İşlev 6: Saldırgan, kurbanını ya da servetini ele geçirmek için, onu aldatmayı dener.

İşlev 6a: Kahraman saldırganı aldatmayı dener

İşlev 7a: Saldırgan aldanır

Yukarıda tartış ığımız şeyi daha iyi görebilmek için tekrar metne dönelim:

Keloğlanı bu haliyle, hem de kucağındaki kılıçla gören devler: "Nedir o kucağındaki koca alamet", diye sormuşlar. Keloğlan da: "Kılıçtır, hem de bana göre bir kılıçtır. Bir vuruşta on tane arslan öldürmüştür. Hele üstündeki yazıya bakın", demiş de devlere bir bir göstermiş. Devler, bakmuşlar da iyice ürkmüş yılmışlar. Keloğlan bu hali görünce, lafı sürdürmüş: "Derneğinizi gördüm, sizden bir çuvalcık altın almaya geldim. Davranın hele!" deyince bu devler büsbütün telaş a varıp: "Hele bir sabah ola, hayrola. Sen yat uyu, biz de gidip altınları toplayalım. Sabaha bir çuval altını tedarik ederiz", demişler. Bunun üzerine Keloğlan eve girmiş de, yatağının içine eğri bir odun kütüğü getirip yorganı örtmüş, kendisi de tavan arasına çıkış beklemiş. Akşam olup gece çökünce, devler yavaşça içeriye girmişler, Keloğlanın yatağına yaklaşmışlar, yataktaki kütüğü kıyasıya sopalamaya girişmişler. Sonra da bırakıp savuşmuşlar. Gecenin bir vaktinde devler birer köşeye devrilip uyumaya, horultuları da dağı dereyi yankılamaya başlayınca, Keloğlan tavan arasından inmiş, kütüğü yatağından çıkarmış, kendisi girip yatmış. Sabahleyin erkenden bu devler uyanıp eve girince ne görsünler? Keloğlan dimdik, dipdiri karşılarında sırtıp durmuyor mu? "Aman Keloğlan, bu gece nasıl uyudun?" diye sorunca da Keloğlandır? "Yatak yumuşak, hem de rahattı, ama birazcık pire vardı. Sırtım çok kaşındı", demiş. Bunu duyunca devleri bir tasalı düşüncedir almış. "Vurduğumuz sopalar şuna pire ısırtığı gelmiş. Aman Allah şundannasil

kurtuluruz?" diye telaşlanmışlar. Keloğlandır: "Haydi bakalım, sabah oldu, vade erdi, getirin şu altınları hele!" diye bağırmış. Ama devler ıkınıp sızıldanıp: "Bu gece dört köşeye adam saldı, parayı denkleştiremedik bizi bağışla. Yarına muhakkak buluruz," demişler. Erteki gün akşam olmuş, hava kararmış, devler derlenmiş, kafa kafaya vermişler: "Aman bu sefer sağlam gidelim. Keloğlan'ı kaynar su ile haşlayalım", deyip kavil karar etmişler. Bunu duyan Keloğlan yine yatağın içine eğri bir odun kütüğü yatırıp yorganı örtmüş, kendisi tavan arasına çıkıp beklemiş. Akşam olup gece çökünce, devler yavaşça içeriye girmişler. Aşağıdan taşıyıp getirdikleri bir kazan dolusu kaynar suyu yatağın üstüne boşaltmışlar. Sonra olduğu gibi bırakıp savuşmuşlar. Gecenin bir vaktinde devler bir köşeye devrilip uyumaya, horultuları da dağı dereyi yankılamaya başlayınca, Keloğlan tavan arasından inmiş, gelip bir köşede yatmış. Sabahleyin bu devler erkenden uyanıp eve gelmişler, yukarıya çıkmışlar. Bir de ne görsünler? Keloğlan dimdik, dıpdiri karşılarında sırtıp durmuyor mu? "Aman Keloğlan, bu gece nasıl uyudun?" diye sorunca da Keloğlandır: "Yatak yumuşak, hem de rahattı. Ama yün yorganla yün döşek biraz terletti, sabaha karşı azıcık bunaldım", demiş. Bunu duyunca devleri bir tasalı düşünce almış. "Döktüğümüz bir kazan dolusu kaynar su şunu biraz terletmiş. Aman Allah, şu Keloğlandan nasıl kurtuluruz?" diye iyice telaşlanmışlar.

İşlev 16: Kahraman ve saldırgan bir çatışmada karşı karşıya gelir

Bu masalda çatışma yarışma biçimini alıyor; kahraman ve saldırganlar gülle atma yarışına girişiyorlar. Yarışmadan önce de saldırganlar tarafından bir koşul belirleniyor: Kahraman başaramazsa ölüme gönderilecek.

Biz sana bu parayı veririz, ama bir şartımız var. Bahçedeki gülleleri hepimizden uzağa atarsan, alırsın altınları. Lakin atamazsan kelleni keseriz ha!", demişler. Keloğlan da bu şarta razı olmuş. Hep birlikte bahçeye çıkmışlar. Bu devler sıraya girmişler, birer birer iri demir gülleleri sallayıp fırlatmaya girişmişler ki her biri ötekini aşırıtmacasına. Sonunra sıra Keloğlan'a gelmiş.

İşlev 18: Saldırgan yenik düşer

Yarışma kahramanın zaferiyle sonuçlanır. Propp'un deyişiyle,

"Kahraman akıllılığı sayesinde kazanır (1994, s.52).

Sonunda sıra Keloğlan'a gelmiş. Bakmış ki önündeki gülleyi fırlatmak şöyle dursun, yerden kaldırmaya gücü yetmeyecek. Yekinmiş de bir öne, bir arkaya bir sağa, bir sola bakmış. Bu hali gören devler: "Hele Keloğlan, önüne, ardına,

sığına, soluna ne bakıp duruyorsun öyle?" diye sormuşlar. Keloğlan'dır: "Tasarlamadan, hesaplamadan atmak olmaz. Sağa atsam nenem, sola atsam nazlı yar, öne atsam kardaşlar, arkaya atsam gerek," demiş de davranmış. Hemen devler: "Hele dur Keloğlan, etme, arkada da bizim kardaşlarımız var, demişler de, Keloğlan'ı bu kazalı belalı işten vazgeçirmişler. Keloğlan'dır, yarışı kazanmış, kılıcını sıyırıp çekmiş."

Kahraman aklını kullanarak yarışmayı kazanmış olsa da bu kurnazlığı aynı zamanda saldırganları kandırmak için de kullanıyor. Bu ise yeniden işlevlerin dizisinin değişmez olup olmadığının sorusunu akla getiriyor. Masalın bu yerinde eş zamanlı olarak üç işlev yer alıyor (bunların ikisi; 6a ve 7a, benim tarafımdan öneriliyor): (1) İşlev 6a: Kahraman saldırganları aldatmaya çalışır, (2) İşlev 7a: Saldırgan aldanır, ve (3) İşlev 18: Saldırgan yenik düşer.

İşlev 19: Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır

Yarışmayı kazandıktan sonra kahraman istediğini alır. Propp'un deyimiyile; "Daha önceki eylemlerin doğrudan bir sonucu olarak araştırılan nesne elde edilir. (Propp, 1994, s.54)

"Haydi bakalım, yarış bitti, vade erdi, haydi getirin şu altınları, yoksa hepinizin kellesini uçursam gerek," demiş. Hemen bu devler davranmışlar, bir deveye bir çuval dolusu altını yüklemişler.

Propp bu işlevi anlatımın doruk noktası (high-point) olarak ele alır, ve "elde etme" sözcüğünü anlatı kurgusunun gelişmesinde bir aşama oluşturan özel bir eylem olarak tanımlar.

İşlev 20: Kahraman geri döner

Devin biri yularını çekerek Keloğlan'ın peşinden yürümüştü. Az gitmişler, uz gitmişler, yoldan azıp yan gitmişler. Dönmüş dolaşmış, akşamın bir vaktinde, Keloğlan'ın nenesinin evine varmışlar.

Propp'un da belirttiği gibi; "Geri dönüş, genellikle; varışla aynı biçimde gerçekleşir." (Propp, 1994, s.56, c-s. 61). Buna benzer olarak bu masalda da geri dönüş aynı zamanda bir varışı gösteriyor. Gerçekte kahraman masalın başında tanımlandığı mekana geri götürülüyor. Bu yer ise büyükannenin evi ya da diğer bir deyişle kahramanın evi oluyor.

İşlev 21: Kahraman izlenir

Devin biri yularını çekerek Keloğlan'ın peşinden yürümüş. Az gitmişler, uz gitmişler, yoldan azıp yan gitmişler. Dönmüş dolaşmış, akşamın bir vaktinde, Keloğlanın nenesinin evine varmışlar.

Yukarıdaki alıntı da gördüğümüz gibi Keloğlan evine dönerken bir dev onu izliyor. Ancak bu takipte saldırgan kahramana karşı hiç bir eylemde bulunmuyor. Öyle ki okuyucuya saldırganın neden kahramanla birlikte gittiğini açıklayacak bir neden bile sunulmuyor. Burada yine iki işlevin aynı anda yer aldığını görüyoruz; kahramanın eve dönüşü ve izlenmesi.

İşlev 22: Kahramanın yardımına koşulur

Bu işlev masalın sonunu oluşturuyor. Propp da pek çok masalın bu işlevle sona erdiğini söyler. Ancak yine masalın sonunda bile kahramanın saldırganı aldatmaya çalışması ve saldırganın aldanması ile işlevlerin dizilişinde bir geriye dönüş görüyoruz.

Aman nene, sen içerdeki bakırları tıngırdat, ben de devin üzerine yürüyüp kesecekmiş gibi yapayım da, şu ceviz kafalı alameti korkutup kaçıralım", diye fısıldamış. Nene, hemen taslıktaki bakırları tıngır tıngur yuvarlamış. Keloğlan da: "Aman tutun, gelin tutun, dayılarım, emmilerim, kardaşlarım, babam, dedem, hele varın, çevirin!" diye bağırmış. Bu dev altın yüklü devenin ipini koyuvermiş de, tabanları sırtını döverek, adım adım sekerek, soluk soluğa kaçmış ki, ardından anca dumanı görünüyor. Keloğlan bir çuval altını nenesine vermiş. Konu komşuya bir büyük ziyafet hazırlatmış.

Masal sona erer. Kahraman masalın başında olduğu yere geri döner ve kovulduğu bu yere kabul edilir.

4. Sonuçlar

Propp'un sunduğu çerçeve dahilinde bu masalın yapısının incelenmesi belli açılardan değişik bir görüntü sunuyor. Bu analizden çıkarılabilecek iki önemli sonuç şöyledir:

1. İşlevlerin dizilişi her zaman aynı değildir. Değişik masal kişilerinin metinde değişik yerlerde masala girmesi işlevlerin dizilişini değiştirebiliyor.

2. Düz bir çizgi üzerinde ardarda birbirini izlemek yerine bazı işlevler eş zamanlı olarak yer alıyor.

Bu masalda yer alan işlevler şöyle özetlenebilir:

1. Aileden biri evden uzaklaşır.
2. Kahraman bir yasakla karşılaşır.
3. Yasak çiğnenir.
9. Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır, bir dilek ya da bir buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gider.
11. Kahraman evinden ayrılır.
6. Saldırgan, kurbanını ya da servetini ele geçirmek için, onu aldatmayı dener.
- 6a. Kahraman servetini ele geçirmek için saldırganı aldatmayı dener.
- 7a. Saldırgan aldanır.
16. Kahraman ve saldırgan, bir çatışmada karşı karşıya gelir.
18. Saldırgan yenik düşer (eşzamanlı olarak işlev 6a ve 7a'nın yer alması)
19. Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır.
20. Kahraman geri döner.
21. Kahraman izlenir.
22. Kahramanın yardımına koşulur (eş zamanlı olarak işlev 6a ve 7a'nın yer alması).

Propp'a göre işlevler üç değişik biçimde yer alırlar: (1) çiftler halinde, (2) gruplar halinde, ve (3) tek tek. Bu masalda, (Propp'un analizlerinde de olduğu gibi) işlevlerin çiftler halinde yer alması en sık gözlemlenen kategoriyi oluşturuyor. Bazı örnekler ise şunlar:

yasaklama-yasağın çiğnenmesi: "Büyükannesinin Keloğlan'a davranışlarını değiştirmesi yolundaki öğüdü" yasaklamayı; "Keloğlan'ın davranışını değiştirmeme yolundaki ısrarı" ise yasağın çiğnenmesini oluşturuyor.

savaşım-zafer: "Keloğlan'ın saldırganlarla yarışa girmesi" savaşımı; "Keloğlan'ın bu yarışmadaki başarısı" ise zaferi oluşturuyor.

izleme-kurtulma: "Keloğlan'ın bir dev tarafından izlenmesi" izlemeyi; "Keloğlan'ın devi korkutup kaçırmayı" ise kurtulmayı oluşturuyor.

Eylem alanlarına baktığımızda, bu masalda üç ayrı alan görüyoruz:

1. Saldırmanın eylem alanı: İncelenen masalda bu alanı oluşturanlar saldırganlık/kötülük, kahramanla girilen bir tür savaşım ve izlemedir.

2. Gönderenin eylem alanı: Bu alanı oluşturan öge göndermedir. Keloğlanı yani kahramanı evden kovduğu için masaldaki büyükannenin eylemleri bu alan içinde yer almaktadır.

3. Kahramanın eylem alanı: Evden ayrılmanın dışında bu alanı oluşturan ögeler Propp'un öngördüğünden farklılık gösteriyor. Bunun nedeni bu masalda kahramanın aynı zamanda kendi yardımcısı işlevini üstlenmiş olması olabilir. Propp'un da dediği gibi; "Masalda yardımcı yer almazsa, bu nitelik kahramana geçer" (s. 83).

Böylece bir masal kişisi birden fazla eylem alanında yer almaktadır. Bu masalın kahramanı olan Keloğlan hem kahramanın hem de yardımcının eylem alanlarına giren eylemlerde bulunmaktadır.

Bu masalın bir diğer yapısal özelliği de Propp'un "trebling" diye adlandırdığı yinelemelerdir. Yineleme hem değişmez bir dağılımla (Keloğlan altını alabilmek için üç kez sınamadan geçer) ve hem de bir artan bir birikim olarak yer alır (Yarışma biçimini alan üçüncü sınama en zor alanıdır). Propp'a göre bu yinelemenin amacı ise eylemin daha fazla ilerlemesini durdurabilmek için metne, metnin belli yerlerinde bu gelişimi sabit tutan ögeler sokmaktır.

Özetle, Propp'un modeli bir edebi tür olarak masalın incelenmesinde çok önemli bir araç oluşturmaktadır. Ancak, incelediğimiz Keloğlan masalında Propp'un önemle üzerinde durduğu işlevlerin dizilişinin her zaman aynı olması ilkesine aykırı sonuçlar bulunmuştur. Bu Propp'un öne sürdüğü, "İşlevlerin dizilişi her zaman aynıdır" kuralına önemli bir karşıtlık oluştursa da, tek bir masalın analizine bakarak, Propp'un öngördüğü modele aykırı bir şey söylemek olanaklı değildir. Propp'un inceleme yöntemini destekleyen ya da çürüten herhangi bir sonuç pek çok masalı içine alan daha büyük çapta bir incelemeyi gerektirir.

NOTLAR

(*) Propp'un *Morphology of the Folktale*, kitabından yapılan alıntıların türkçesi Mehmet ve Sema Rifat'ın *Masalın Biçimbilimi* isimli çevirisinden değiştirilmeden alınmıştır. Çevirideki alıntının sayfa numarası "c-s." olarak verilmiştir.

(**) İncelenen masalın tüm metni ekte verilmektedir.

REFERANSLAR

- Alangu, T. (1990), Keloğlan Masalları, Afa Yayınları: İstanbul, 2. basım
- Culler, J. (1975), "Defining Narrative Units" in R. Fowler (Ed.), Style and Structure In Literature: Essays in New Stylistics, Cornell University Press, Ithaca: New York
- Levi-Strauss, C. (1993), "Structure and Form: Reflections on a Work by Vladimir Propp", Theory and History of Folklore, The University of Minnesota Press: Minneapolis, (Translated by A.Y. Martin and R.P. Martin), 3. basım
- Propp, V. (1994) Morphology of the Folktale, University of Texas Press: Austin, (Translated by L. Scott), 12. basım
- Propp, V. (1985), Masalın Biçimbilimi, BFS Yayınları: İstanbul, (çevirenler: Mehmet Rifat-Sema Rifat)
- Scholes, R. (1974), Structuralism in Literature, Yale University Press: New Heaven
- Todorov, T. (1987), The Poetics of Prose, Cornell University Press: Ithaca, New York

EK

KELOĞLAN İLE DEVLER

Bir varmış, bir yokmuş. Tanrının kulu çokmuş. Çok yemesi, çok demesi günahmış. Memleketin birinde, vaktin bir zamanında, bir Keloğlanla ninesi varmış. Bu Keloğlan yerinden kıpırdamaz, evden çıkmaz, hiç de çalışmazmış. Elinde masa, mangaldaki külleri eşeler, sedire yaslanıp mindere yan pala oturur, kediler gibi mır mır mırlanır, uyuklar dururmuş. Ninesi bunun halinden aciz kalıp, ocağı yakmaya, çorbayı pişirip kotarmaya yetişemez olmuş. Sonunda bin nasihat, şu kadar temsili söz, hem de yalvarıp yakarmadan sonra, canına yetmiş de sopayı kapmış, bu Keloğlanı evden kovalamış. Keloğlandır, bakmış olacak gibi değil, nenesi elinde sopayla kapıya dikilmiş de kas kas gerilmiş. Kendine avludan bir tahta kılıç yontmuş, düşmüş yollara, yürümüş yokuşlara. Gide gide giderek, birim birim sekerek, tepelerden yel gibi, derelerden sel gibi geçerek. Bir aralık kel başına sinekler üşüşmüş, tahta kılıcının yüzüyle vurup on tanesini öldürmüş. tahta kılıcının üstüne "Bir vuruşta on arslan öldüren Keloğlan" yazmış da yine yürümüş. Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe, düz gitmiş. Gün dönmüş, akşam olmuş. Bir ağacın dibinde konaklayıp yatacağı sırada uzaktan bir ateşin yandığını görmüş. "Biraz yiyecek verirler, hem de yatacak yer gösterirler" diye düşünmüş, ateşin harlayıp parladığı yere doğru yürümüş. Yanaşmış, sokulmuş da, bir de ne görsün? Devler dernek kurmuş

derlenmiş, koca kazanları ocağı vurmuş, yemek pişirmiyorlar mı? Selam vermiş, pervasızca bir kenara oturmuş, kılıcını da kucağına yatırmış.

Keloğlanı bu haliyle, hem de kucağındaki kılıçla gören devler:

- Nedir o kucağındaki koca alamet, diye sormuşlar. Keloğlan da:

- Kılıçtır, hem de bana göre bir kılıçtır. Bir vuruşta on tane arslan öldürmüştür. Hele üstündeki yazıya bakın, demiş de devlere bir bir göstermiş. Devler, bakmışlar da iyice ürkmüş, yılmışlar. Keloğlan bu hali görünce, lafı sürdürmüştü:

- Derneğinizi gördüm, sizden bir çuvalcık altın almaya geldim. Davranın hele! deyince bu devler büsbütün telaşa varıp:

- Hele bir sabah ola, hayrola. Sen yat uyu, biz de gidip altınları toplayalım. Sabaha bir çuval altını tedarik ederiz, demişler. Bunun üzerine Keloğlan eve girmiş de, yatağının içine eğri bir odun kütüğü yatırıp yorganı örtmüş, kendisi de tavan arasına çıkış beklemiş.

Akşam olup gece çökünce, develer yavaşca içeriye girmişler, Keloğlan'ın yatağına yaklaşmışlar, yataktaki kütüğü kıyasıyla sopalamaya girişmişler. Sonra da bırakıp savuşmuşlar. Gecenin bir vaktinde devler birer köşeye devrilip uyumaya, horultuları da dağı dereyi yankılamaya başlayınca, Keloğlan tavan arasından inmiş, kütüğü yatağından çıkarmış, kendisi girip yatmış. Sabahleyin erkenen du devler uyanıp eve girince ne görsünler?

Keloğlan dimdik, dipdiri karşılarında sırtıp durmuyor mu?

- Aman Keloğlan, bu gece nasıl uyudun? diye sorunca da Keloğlandır:

Yatak yumuşak, hem de rahattı, ama birazcık pire vardı, sırtım çok kaşındı, demiş. Bunu duyunca devleri bir tasalı düşüncedir almış. " Vurduğunuz sopalar şuna pire ısırtığı gelmiş. aman Allah şundan nasıl kurtuluruz?" diye telaşlanmışlar. Keloğlandır:

- Haydi bakalım, sabah oldu, vade erdi, getirin şu altınları hele! diye bağırmış. Ama devler ikinip sızıldanıp:

- Bu gece dört köşeye adam saldık, parayı denkleştiremedik bizi bağışla. Yarına muhakkak buluruz, demişler. Ertesi gün akşam olmuş, hava kararmış, devler derlenmiş, kafa kafaya vermişler:

- Aman bu sefer sağlam gidelim. Keloğlan'ı kaynar su ile haşlayalım, deyip kavil karar etmişler. Bunu duyan Keloğlan yine yatağın içine eğri bir odun kütüğü yatırıp yorganı örtmüş, kendisi tavan arasına çıkış beklemiş. Akşam olup gece çökünce, devler yavaşça içeriye girmişler. Aşağıdan taşıyıp getirdikleri bir kazan dolusu kaynar suyu yatağın üstüne boşaltmışlar. Sonra olduğu gibi bırakıp savuşmuşlar. Gecenin bir vaktinde devler bir köşeeye devrilip uyumaya, horultuları da dağı dereyi yankılamaya başlayınca, Keloğlan tavan arasından inmiş, gelip bir köşeede yatmış. Sabahleyim bu devler erkenden uyamp eve gelmişler, yukarıya çıkmışlar. Bir de ne görsünler? Keloğlan dimdik, dipdiri karşılarında sırtıp durmuyor mu?

- Aman Keloğlan, bu gece nasıl uyudun? diye sorunca da Keloğlandır:

- Yatak yumuşak, hem de rahattı. Ama yün yorganla yün döşeek biraz terletti, sabaha karşı azıcık bunaldım, demiş. Bunu duyunca devleri bir tasalı düşüncedir almış. "Döktüğümüz bir kazan dolusu kaynar su şunu biraz terletmiş. Aman Allah, şu Keloğlandan nasıl kurtuluruz?" diye iyice telaşlanmışlar. Keloğlandır:

- Haydi bakalım, sabah oldu, vade erdi, getirin şu altınları hele, demiş. Devler ıkınıp sıkınmışlar, ürküp şaşırmışlar, kafa kafaya verip danışmışlar.

- Biz sana bu parayı veririz, ama bir şartımız var. Bahçedeki güllerleri hepimizden uzağa atarsan, alırsın altınları. Lakin atamazsan kelleni keseriz ha! demişler. Keloğlan da bu şarta razı olmuş. Hep birlikte bahçeye çıkmışlar. Bu devler sıraya girmişler, birer birer iri demir güllerleri sallayıp fırlatmaya girişmişler ki, her biri ötekini aşırtmacasına. Sonunda sıra Keloğlana gelmiş. Bakmış ki, önündeki gülleyi fırlatmak şöyle dursun, yerden kaldırmaya gücü yetmeyecek. Yekinmiş de bmir öne, bir arkaya, bir sağa, bir de sola bakmış. Bu hali gören devler:

- Hele Keloğlan, önüne, ardına, sağına, soluna ne bakınıp duruyorsun öyle? diye sormuşlar. Keloğlandır:

- Tasarlamadan, hesaplamadan atmak olmaz. sağa atsam nenem, sola atsam nazlı yar, öne atsam kardaşlar, arkaya atsam gerek, demiş de davranmış. Hemen devler:

- Hele dur Keloğlan, etme, arkada da bizim kardaşlarımız var, demişler de, Keloğlanı bu kazalı belalı işten vazgeçirmişler. Keloğlandır, yarışı kazanmış, kılıcını sıyırıp çekmiş:

- Haydi bakalım, yarış bitti. Vade erdi, haydi getirin şu altınları, yoksa hepinizin kellesini uçursam gerek demiş. Hemen bu devler davranmışlar, bir deveye bir çuval dolusu altını yüklemişler. Devın biri yularını çekerek Keloğlanın peşinden yürümüş. Az gitmişler, uz gitmişler, yoldan azıp yan gitmişler. Dönmüş dolaşmış, akşamın bir vaktinde, Keloğlanın nenesinin evine varmışlar. Keloğlan kapıyı tıklamış, nenesi açmış:

- Aman nene, sen içerdeki bakırları tangırdat, ben de devın üzerine yürüyüp kesecekmiş gibi yapayım da, şu ceviz kafalı alameti korkutup kaçıralım, diye fıslamış. Nene, hemen taşıktaki bakırları tangır tungur yuvarlamış, Keloğlan da:

- Aman tutun, gelin tutun, dayılarım, emmilerim, kardaşlarım, babam, dedem, hele varın, çevirin! diye bağırmuş. Bu dev, altın yüklü devenin ipini koyuvermiş de, tabanları sırtını döverek, adım adım sekerek, soluk soluğa kaçmış ki, ardından anca dumanı görünüyor.

Keloğlan bir çuval altını nenesine vermiş. Konu komşuya bir büyük ziyafet hazırlatmış. Ben de gittim bu doyuma. Dış kirası hediyeler verdiler. Ben eve gelirken, yoluma ördekler çıktılar. "Vrak, vrak! diye bağıştılar. Ben de "Bırak, bırak!" diyorlar sandım. Bıraktım kaçtım. Eli boş, karnı aç geldim.